

Tudomány magyar kisebbségi közegben – a néprajztudomány felől

IMRE GRÁFIK

Science in a Hungarian Minority Environment—From the Point of View of Ethnography

Keywords: ethnography; cultural anthropology; minority; nationality; ethnic identity

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i1.05>

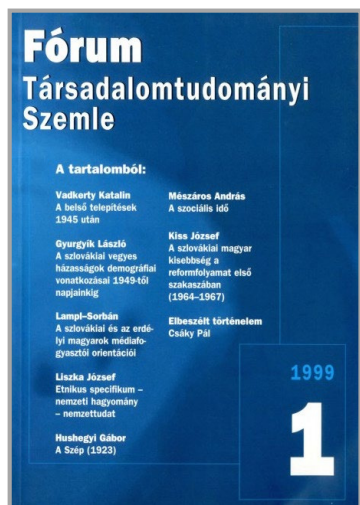
Elöljáróban megjegyzem, hogy a megtisztelő fölkérés elfogadásakor csak sejtettem: meglehetősen nehéz lesz a körvonalazott föladat. „Maga a konferencia a szlovákiai magyar kisebbséggel kapcsolatos hazai folyóiratbeli publikációk szakmai hozadékát térképezi fel és értékeli a következő tudományterületeken belül: nyelvészet, történetírás, etnológia, szociológia és demográfia, politika- és kultúratudomány. [...] A konferencia a szlovákiai magyarság tudományos tevékenységének jelenlegi helyzetét kívánja kritikusan értékelni a hazai publikációs lehetőségek tükrében. A téma a humán és társadalomtudományi kutatói tevékenység eredményességének perspektíváira vonatkozó kérdéseket vet fel, mindenekelőtt a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (1. kép) negyedszázados tapasztalataiból kiindulva.”¹

Megkapva a tájékozódást segítő repertóriumot, rádöbbsentem, hogy szinte a lehetetlenre vállalkoztam. Nem a figyelembe vehető publikációk mennyisége hozott zavarba, hiszen erre gondoltam. Nem számoltam azonban azzal, hogy amennyiben megközelítően is teljes képet szeretnék adni, akkor a *Fórum* rovat szerinti tagolásában nemcsak a külön, önálló rovatba tagolt tanulmányokkal kell foglalkozni.

Mindezekén túl azonban leginkább az a szemlélő dilemma, hogy miként viszonyuljon napjaink néprajzfogalmának értelmezéséhez. Amennyiben – ugyan nem lebecsülendő módon – egyfajta konzervatív szemlélettel csak a *klasszikus néprajz*; azaz *etnográfia*, *etnológia*, *folklor* tematikára szorítkoznánk, joggal támadhatna hiányérzetünk.

1 Részlet a Csanda Gábor fölkérő leveléhez csatolt tájékoztatójából.

1. kép

Indokolt tehát figyelembe venni azt a tudományos szemléletváltást, amely az antropológia, különösen a *kulturális antropológia* (és kisebb mértékben a *szociális, vizuális antropológia*) dinamikus térnyerésében figyelhető meg.

Engedtessek meg, hogy a konferencia résztvevőinek tájékozottságára alapozva eltekintsek a fölvetett dilemma tudománytörténeti és intézménytörténeti taglalásától. Ez egyrészt szétfeszítené az előadás kereteit, és akár félre is vihetné a vállalt feladat teljesítését. Egyetértően idézem Letenyei Lászlót, aki szerint: „Míg a néprajzkutatók a kezdetektől a terepmunkát és a primer adatgyűjtést preferálták, a kulturális antropológiában ez csak az 1920-as években bukkan fel, és csak évtizedek múltán vált teljesen elfogadottá. Napjainkban a néprajz és az antropológia adatgyűjtési módszerei közt nincs érdemi különbség. Angol nyelven egyébként az etnográfia szó a kulturális antropológia módszertanát, pontosabban az összegyűjtött ismeretanyagot, a leíró vonatkozást jelenti. Érdeklődését tekintve a kulturális antropológia már rég hazatért, azaz nem az isten háta mögötti népcsoportok felfedezése, hanem elsősorban saját világunk jobb megértése a feladata; ezzel egyidejűleg a kortárs néprajztudományra sem jellemző a századforduló nacionalista ízű értékorientált kutatása. Ennek ellenére az intézményi és tudományos hagyománybeli különbségek ma még elég nagyok ahhoz, hogy a néprajz és az antropológia közti különbség egy ideig fennmaradjon.”²

Másrészt viszont a *Fórum* a legjobb bizonyíték arra, hogy a különböző rovatokban közölt publikációkban – a kezdetektől fogva – a két eltérő megnevezéssel jelölt tudo-

2 Letenyei László: *Kulturális antropológia*. Budapest, Typotex Kiadó, 2012, 25. p.

mányterület milyen módon közelít egymáshoz, olykor már-már az ide vagy oda besorolás akár önkényesnek is tűnhet.

Továbbá azzal is számolni érdemes, hogy a fölkérésben szereplő *nyelvészet, történetírás, etnológia, szociológia és demográfia, politika- és kultúratudomány* tagolás szerinti közlemények is – szűkebb vagy tágabb értelemben – tartalmaznak olyan információkat, adatokat, ismereteket, amelyeket a néprajztudomány, a kulturális antropológia is hasznosítani tud.

Mindezek főlemlítését nem előzetes mentegetésnek szántam, inkább hangsúlyozni kívánom, hogy más tudományterületek felől nézve hasonló a helyzet a néprajztudomány ismereteivel.

A fentiekkel összefüggésben azt viszont még fontosnak tartom megemlíteni, hogy értelmezésem közel áll ahhoz a fölfogáshoz, hogy a néprajz alapvetően integratív tudományterület. Idézem a Magyar Néprajzi Társaság 116. közgyűlésén elhangzott elnöki megnyitóból az erre vonatkozó részt: „1998-ban Williamsburg városában (Virginia, USA) tartották meg az antropológiai és etnológiai tudományok 14. világkongresszusát, melynek A 21. század: az antropológia százada címet adták. Ez a kongresszusi jelmondat – még akkor is, ha a biológiai tudományoktól kölcsönözték – jól tükrözi az antropológiai és etnológiai tudományok magabiztos terjeszkedését és integráló szerepének növekedését a világban. A biológusoktól kölcsönözte az IUAES az 1995. évi firenzei „intercongress” címadását is: *A fajok, népek, kultúrák diverzitásának (sokszínűségének) védelmére*. A »fajok« a természeti világra vonatkozó terminus, amit a humánbiológusok az ember mint »biológiai lény« fajtáira vonatkoztatnak. Találkozik a környezetvédelem és a kulturális örökség védelme az UNESCO-nál is, s utóbbiba egyre inkább beleértik a folklór, a színhagyomány, a nem tárgyiasult kulturális javak védelmét is. A néprajz (antropológia) tehát egyre inkább *integratív tudomány*, melynek felfogását, szemléletmódját, eredményeit egyre több diszciplína hasznosítja. A néprajz egyszersmind az etnoszok, az etnicitás kérdéskörének a tudománya, s a lehető legszélesebb értelemben vett *identitásstudomány*, az önismeret és az önmeghatározás nyelvi, kulturális jelenségvilágát és rendszereit feltáró tudomány. Az egyén mint közösségi, mint társadalmi lény önismeretének, közösségek önmeghatározásának és önkifejezésének a kutatója. Az 1990-es évek európai etnológiájának központi témája volt az etnicitás, az etnikus identitás és kultúra kérdésköre. Ezt tűzte napirendjére a SIEF 5. kongresszusa (Bécs, 1994), s folytatta a 6. kongresszus is (Amsterdam, 1998. *Managing ethnicity – Roots and Rituals*). Utóbbi az etnicitás gyökerei és rítusai felől közelített a mindennapok kulturális, társadalmi gyakorlatához, az etnikus tudat képződéséhez, létezés módjához, az etnikus identitás megnyilvánulásának formáihoz.”³

3 Elnöki megnyitó. *Néprajzi Hírek*, 33. évf. (2004) 3–4. sz. 8–10. p.

A néprajz integratív jellegét emeli ki A Magyar Néprajzi Társaság 2004/6. sz. közgyűlési határozata: Állásfoglalás a néprajz szak BA szintű képzésének megtartása érdekében. „A néprajz integratív tudomány, amely a hazai kutatási és oktatási hagyományok szerint magában foglalja az etnográfát (modernebb megnevezéssel az európai etnológiát), a folklorisztikát és az etnológiát (vagy másként a kulturális antropológiát). Az egyetemes és a nemzeti egysége a képzésben és a kutatásban is kiegészül a történeti látásmóddal és a jelenkori változások iránti érzékenységgel. A néprajz holisztikus alaptudomány, a teljes értékű felkészülésre – középiskolai háttér híján – teljes, ötéves egyetemi képzésre van szükség. Nem tekinthető olyan »kis szak«-nak, amely akár a történelemtudomány, akár más szak részeként, szakirányaként működhetne. Fontos kiemelni, hogy a néprajz széles társadalmi beágyazottsággal rendelkezik. Minden egyetemen rendszeresen sokszoros a túljelentkezés, számos helyen – közoktatásban, múzeumokban, közművelődési intézményekben, médiában, turizmusban, kisebbségpolitikában, környezetvédelemben, műemlékvédelemben, szerkesztőségekben stb. – hasznosítják a néprajzi szakismereteket. A tudományszak mögött fejlett, országos, regionális és helyi közgyűjteményi hálózat áll. Legáltalánosabb értelemben a néprajz a kultúrák általános törvényszerűségeinek megértését, a nemzeti és az európai múlt ismeretét, a világban való széles körű tájékozódást, akár a helyi (etnikai, vallási stb.) konfliktusok megoldását is segíti a társadalom egészében. Ahhoz, hogy az egyetemekről ilyen ismeretek és készségek birtokába jutott szakemberek kerüljenek ki, nem nélkülözhető a tudományszak minden ágát teljeskörűen oktató alapképzés. Ez az eddigi évtizedekben már bizonyított: a magyar néprajzot, eredményeit és oktatási rendszerét szerte Európában elismeréssel emlegetik, olykor modellnek tekintik.”⁴

Ezek után vegyük kézbe a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* számait és tekintsük át az egyes rovatokban megjelent írásokat. Indulásként afféle szűrőpróbaszerűen rákerestünk a repertóriumban az egyes tételek címében a *néprajz* szóra. Több mint tanulságos, hogy a mindössze 9 találatban (ami meglehetősen kevésnek tűnik) már másodikként Liszka József: *Szlovákiai magyar néprajz és/vagy európai etnológia?* című írása tűnik elő, amely a 2004. június 8-án, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság kihelyezett ülésén elhangzott előadás részben átdolgozott, hivatkozásokkal ellátott változata.⁵ Érdekes fölledzni gondolatait, melyek két kérdéskör jegyében fogalmazódtak meg. Egyfelől: Mi a szerepe a néprajznak a 21. században és Európában? Másfelől: Milyen helye és szerepe lehet a magyar népi kultúrának európai kontextus-

4 *Néprajzi Hírek*. 33. évf. (2004) 3–4. sz. 129. p. Aláírói: Dr. Cseri Miklós, az MTA Néprajzi Bizottságának titkára, Dr. Kósa László akadémikus, az MTA Néprajzi Bizottságának elnöke.

5 Liszka József: *Szlovákiai magyar néprajz és/vagy európai etnológia?* *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 6. évf. (2004) 3. sz. 153–160. p.; Igaz, joggal fölveheti bárki, hogy csak az írások címeiben való előfordulásra keresés szűkíti a lehetséges találatok körét.

ban? Fölfogásomban gondolatilag egyetértéssel idézem időtálló, tanulságos fejtegetéseit.

„Vegyük hát sorjában: mi is tehát a szerepe a néprajztudománynak a 21. században és Európában? Több mint száz esztendeje, még a 19. század végén Herman Ottó egy nagyhatású parlamenti beszédében azt dörögte, hogy a népi kultúra értékeinek megmentése terén a tizenkettedik órában vagyunk. Ha nem cselekszünk gyorsan, akkor kincsek tűnhetnek el végérvényesen. Igaza volt persze (de ugyanilyen igaza lett volna száz esztendővel korábban, illetve ugyanennyivel később is), jajkiáltásával mégis zsákutcába vezette a magyar néprajztudományt (csak zárójelben jegyzem meg, nem volt ez persze magyar jelenség, az akkori Európa összes népe szorgosan verte félre a harangot). Miért mondom mindezt? Azért, mivel Herman (majd további társai egészen napjainkig!) figyelmeztetésével azt éreztette, mintha a néprajztudomány kutatási tárgya valami veszendő dolog lenne, ami természetéből adódóan egyszer el is fog veszni, s akkor mihez kezd majd a tudomány? Újságírók, publicisták jól meg is tanulták a leckét, s meg is kapjuk lépten-nyomon a kérdést: mihez kezd a néprajz akkor, amikor már voltaképpen nincs is parasztság? A kérdésre két típusú, egyaránt igaz válasz adható. Homéroszi eposzok már rég nem születnek, s klasszika-filológia azért van; Leonardo da Vinci már réges-rég nem alkot, de a reneszánszsal foglalkozó művészettörténet él és virul. A néprajz is felhalmozott eddigi működése során annyi nyersanyagot, hogy ezek elemzéséből, értelmezéséből még jó ideig megélhet. Másrészt, s ez a fontosabb, a néprajz – a Herman Ottók által formált közhiedelemmel ellentétben – nem (legalább is nem csak) archaizmusokat, régiségeket kereső tudomány, hanem művelődési, társadalmi folyamatokat, jelenségcsoportokat vizsgál, elemez, értelmez. S teszi ezt a múltba visszatekintve, s a jelenben tájékozódva egyaránt, miközben kutatási területe társadalmi rétegektől független. Köztudomású, hogy a néprajz kialakulása során (tehát nagyjából a 18. század legvégén, de még inkább a 19. század első felében) a paraszti kultúrát vonta be érdeklődési körébe, azt tekintve népi kultúrának. Nos, időközben kiderült, hogy azok a jelenségek (szájhagyományozódás, a jelenségek variálódása stb.), amelyeket a paraszti kultúra sajátjának gondoltunk, voltaképpen mindegyik társadalmi rétegben, osztályban (persze más-más arányban) megtalálhatók. Ezért aztán fölöslegesek az aggodalmak: mindig lesznek olyan jelenségek, olyan folyamatok, amelyeknek vizsgálataival, a maga speciális kutatási módszereivel a néprajztudomány foglalkozik majd.”⁶

6 Liszka 2004, 153–154.; A néprajz értelmezésével kapcsolatban Liszka Józsefnek egy későbbi tanulmánykötete ismertetése során megemlítettük, hogy „...noha érezzük a nyitott gondolkodású szerzőnek a – többszörös paradigmaváltást is átélő – néprajztudomány dilemmáival való gyürkőzését, mégis inkább költői kérdésnek tekintjük egy néprajzkutatótól a 'jó lenne tudni, mi a néprajz' kitételt, ami a szakembereket talán nem, de a laikus olvasót megzavarhatja.” Lásd Gráfik Imre: Liszka József: Határvidékek. Határok és határtalanságok

Liszka József az írásának címében szereplő európai etnológia fogalmát is érdemben szükségesnek véli értelmezni. „De mit is értsünk európai etnológián? A fogalmat a neves svéd néprajzkutató Sigurd Erixon vezette be a harmincas évek végén, ám igazi, sikeres pályafutását csak az utóbbi évtizedekben kezdi befutni. Azóta többen megfogalmazták már célkitűzéseit, követendő munkamódszereit (elsősorban a skandináv országok szakemberei, de német és magyar példákat is hozhatnák), s persze a dolog természetéből adódóan ahányan, szinte annyféléképpen. (A kérdésnek könyvtárnyi az irodalma, így csak tájékoztatásul vö. Erixon 1937; Erixon 1944; Melicherčik 1945; Hofer 1984; Roth 1995; Voigt 1997; Kaschuba 1999; Paládi-Kovács 2002, 109–156. p.) Ezért most csak arról beszélhetek, hogy én mit értek európai etnológián. Voltaképpen az Európában korábban hagyományos, a saját nép kultúrája vizsgálatára irányuló néprajzi módszert helyettesíti, illetve egészíti ki azzal, hogy más európai népek kulturális megnyilvánulásait (is) vizsgálja. Ezzel lényegében a néprajztudomány összehasonlító irányzatait emeli magasabb rangra. Emellett a korábbi európai néprajztudományokban (és főleg a kelet-közép-európai népek néprajzában) ugyancsak hagyományosnak minősíthető archaizmusokkal szemben bizonyos fokú jelenkutatási elemeket is beemel az etnológiai gyakorlatba. Még tovább menve, főleg a kulturális és szociális antropológia munkamódszereinek szentel nagyobb jelentőséget, mint azt a hagyományos néprajz korábban tette, illetve a másság kutatásának elvét hangsúlyozza. Egy adott társadalomban persze mindenki más, hiszen az emberek különböző szempontok (nyelv, vallás, nem, életkor, foglalkozás, szabadidős tevékenység, társadalmi helyzet stb.) szerint különböző csoportokba tömörülnek, illetve sorolhatók. Ily módon az egyén egy időben több csoportnak is a tagja lehet, miközben ezekben a csoportokban akár máshogy is viselkedik. Az efféle problémákkal a hagyományos néprajz nem (vagy csak rendkívül ritkán és inkább csak érintőlegesen) foglalkozott.”⁷

Itt közvetlenül megemlítem, hogy mint a néprajztudományt alapvetően múzeumban, múzeumi (tárgyi- és egyéb, pl. irat-, fotó-, zenei, film-) gyűjtemények közvetlen közelében és részben gondozásával, kezelésével egész életen át muzeológusként dolgozó néprajzkutató kiemelten hangsúlyozom, hogy a gyűjtemények tudományos földolgozottsága még hosszú-hosszú évtizedekre ad fõladatot a szakembereknek.⁸

az összehasonlító folklorisztika és az etnológia szempontjából. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 19. évf. (2017) 1. sz. 147–150. (148.) p.

7 Liszka 2004, 155–156. p.

8 Ennek jegyében szorgalmaztam és publikáltam magam is a gyűjteményeknek, gyűjteményi egységeknek úgynevezett műtárgykatalógusban való közzétételét. Lásd Gráfik Imre: *A nyereg. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai – Catalogi Musei Ethnographiae* 6. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2002.; Uő: *Céhemlékek – Guild Relics. A Néprajzi Múzeum műtárgykatalógusai – Catalogi Musei Ethnographiae* 12. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2008.; Vö. Gráfik Imre: *Tárgyrendszerek – Műtárgykatalógusok. Ethnographia*, 125. évf. (2014) 3. sz. 333–354. p.;

Nem részletezem Liszka József tudománytörténeti és tudományelméleti szempontból egyaránt figyelmet érdemlően fontos okfejtését és alátámasztó példázatait, de nem tekinthetek el záró gondolataitól, ugyanis ezek akár egyfajta programnyilatkozatnak is fölfoghatók a szlovákiai magyar néprajzi kutatás (de a magyarországi, illetve a magyar néprajztudomány)⁹ számára és a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* periodikában publikáló szakemberek és érdeklődő olvasók számára is. „Összefoglalva tehát, hogy mit is gondolok az előadás címében feltett kérdésről, tehát arról, hogy tudományszakunk megnevezése, illetve az ezzel szorosan összefüggő munkaterülete és -módszere a szlovákiai magyar néprajz vagy az európai etnológia legyen-e? Amennyiben a szlovákiai magyar néprajz alatt egy tisztességes leíró tudományt értünk, akkor igen, ám azzal a kiegészítéssel, hogy ezt a leíró elvet mindenképpen ki kell egészíteni az európai etnológia problémaszemléletével. És ha már kiegészítettük, akkor miért ne hívnánk tudományszakunkat itt is európai etnológiának, úgy, ahogy azt Európa számos országában teszik, amely értelemben a szlovák és a cseh néprajzi gyakorlatban is használják újabban az etnológiát (tehát európai etnológia értelemben), s amely értelemben a Fórum Társadalomtudományi Intézet Etnológiai Központjának a nevében is szerepel.”¹⁰

Tovább szemlélve jó érzéssel állapíthatjuk meg, hogy a szerkesztőség a fentiekben értelmezett módon – a lehető legtágabb szemlélet jegyében – törekedett fölkelni szerzőket kéziratok beküldésére (tanulmányok, közlemények, ismertetések, konferencia- és kutatási beszámolók és más rovatok számára), illetve fogadott be kéziratokat, értelemszerűen nemcsak Szlovákiában élő és dolgozó szerzőktől, jelesen néprajzkutatóktól.

Ennek igazolására a repertórium tartalmilag néprajzi vonatkozású közleményeinek (*lapszámok néprajzi tanulmányokkal*) statisztikai kimutatásával kísérek meg eleget tenni, annak előrebocsátásával, hogy a repertórium más besorolású (*lapszámok szociológiai tanulmányokkal*, illetve *lapszámok nyelvészeti tanulmányokkal*) esetében is indokolt lehetett volna több tétel fölvétele, azaz még bővíteni lehetett volna a jegyzéket.¹¹ Másfelől viszont elfogadom, ha egyesek úgy vélik, hogy néhány néprajzi besorolá-

továbbá a Néprajzi Múzeum *Műtárgykatalógus* sorozatát összefoglalóan ismertetve Szarvas Zsuzsa: Tárgyak és képek. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai. *Tabula*, 3. évf. (2000) 1. sz. 133–139. p.; Máté György: Régi tárgyak – új katalógusok. A Néprajzi Múzeum legújabb tárgykatalógusai. *Ethnographia*, 117. évf. (2006) 2. sz. 207–210. p.

9 Megjegyzem, hogy az alakulásakor *Magyarországi Néprajzi Társaság* csak később változtatta meg nevét, lett *Magyar Néprajzi Társaság*. Aminthogy Európa egyik jelentős múzeuma máig is a budapesti *Néprajzi Múzeum*, nem pedig, mint oly gyakran tévesen hivatkozott *Magyar Néprajzi Múzeum*, netán *Népművészeti Múzeum*.

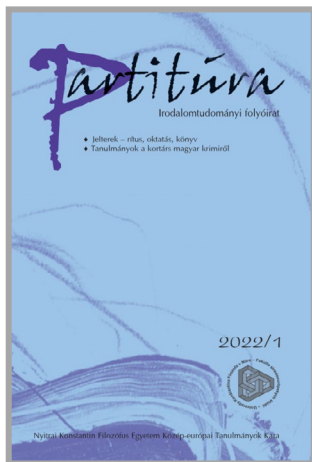
10 Liszka 2004, 158–159. p.

11 Itt föltétlenül meg kell említenem, hogy az általam vállalt néprajzi szempontú áttekintés elkészítésében kollegiális segítséget kaptam Liszka Józseftől s támaszkodhattam a Csanda

sú tétel, tartalmánál fogva más tudományterület számára is számításba vehető. Erre később konkrét példát is fölidézek.¹²

Itt most csak arra utalok – kisebb hiányérzettel –, hogy szaktudományom szempontjából a szlovákiai magyar nyelvű szépirodalmi, illetve az irodalomtörténeti szemlézés is főlírszínre hozhatott volna a *Fórum* hasábjain néprajzilag hasznosítható ismereteket. Néhány példa; egy korábbi, a pozsonyi kiadású *Irodalmi Szemle* és egy újabb, a nyitrai kiadású *Partitúra* folyóiratokból.

2a–b. kép

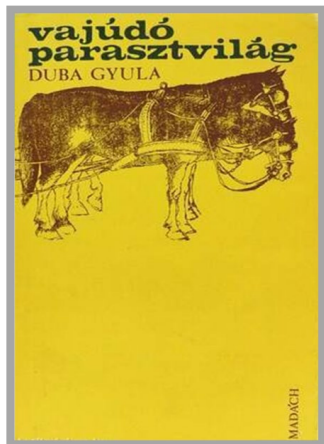
Nem titkolhatom el, hogy az *Irodalmi Szemle* 1969/10. számában Kecskés László A komáromi szekeresgazdák című tanulmánya kiemelendő fontosságú, a *Partitúra* 2022/1. számában pedig több szemiotikai, etnpszemiotikai vonatkozású, tartalmú írás is olvasható.

Gábor által rendelkezésemre bocsátott (Fazekas József által összeállított) repertóriumra, továbbá a Topos Andrea készítette szociológiai, nyelvészeti és néprajzi tagolású tematikus lapszámok kimutatását tartalmazó anyagra. E feldolgozások jelentős mértékben megkönnyítették munkámat, s értük ezúton is köszönetemet fejezem ki. Mindezek alapján én is végeztem kigyűjtést, számítást a néprajzi vonatkozású közleményekre vonatkozóan. Ez nagyobb mennyiséget eredményezett (144 > 79), aminek több magyarázata van, illetve lehetséges. Az egyik, hogy nem egyeztettünk a repertóriumok összeállítóival a néprajz, kulturális antropológia szűkebb vagy tágabb értelmezésében. A másik, hogy az én szemlézésem minden közleményre kiterjedt (a tanulmányoktól az esszéken, reflexiókon, beszámolókon, pályaképeken, könyvismertetésekén át, egészen a nekrológokig).

- 12 Nem gondolom, hogy a három nagyobb tudománytörténeti területre szorítkozó – talán kissé elnagyolt – tagolás további szélesítésével, több más, szűkebb tudományterület figyelembevételével sokkal egyértelműbb lehetne a tartalmi elemzés, ám e tekintetben nem biztos, hogy mindenki számára elfogadható a véleményem.

Ami pedig a szépirodalmat illeti, Duba Gyula *Vajúdó parasztvilág* című könyvéről olvastam volna érdeklődéssel reflexiókat a *Fórum*ban is, nemcsak néprajzi, hanem nyelvészeti, irodalomtörténeti, szociológiai szempontúakat is.¹³

3. kép

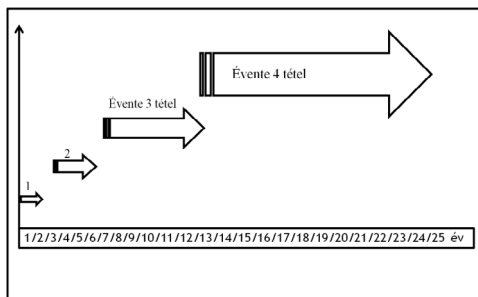
Azért voltam bátor szóvá tenni mindezeket, mert egyrészt a fentiekkel kapcsolatban például Benyovszky Krisztna *Partitúra*-szerkesztő és Duba Gyula író neve föltűnik a *Fórum* hasábjain.

E kis kitérő után, lássuk a tájékozódást segítő összeállítást: Lapszámok néprajzi tanulmányokkal 1999–2023. (Aszerint, hogy az egyes lapszámokban természetesen több néprajzi vonatkozású tanulmány, közlemény, könyvismertetés stb. is megjelent.)

1. diagram

Összesen:	79 tétel
Évente 1 tétel:	2005, 2006
Évente 2 tétel:	1999, 2000, 2001, 2004
Évente 3 tétel:	2002, 2003, 2007, 2009, 2012, 2013, 2021
Évente 4 tétel:	a többi években

¹³ Duba Gyula: *Vajúdó parasztvilág*. Pozsony, Madách Könyv- és Lapkiadó, 1974.; vö. Gráfik Imre: Etnográfiai szöveg narratív változatai. In Biczó Gábor–Kiss Noémi (szerk.): *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2003, 71–87. p.

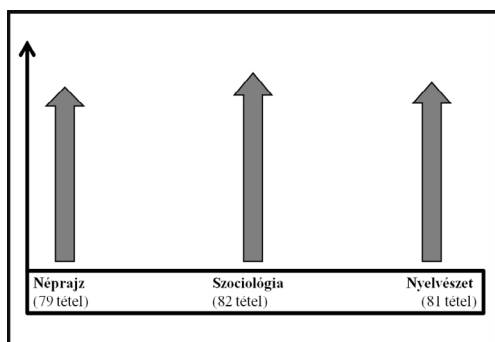

Ez a pusztán mennyiségi kimutatás is jól jelez bizonyos dinamikát. Az összevetés a másik két nagyobb tudományterület tételeivel – a besorolások esetlegesen megkérdőjelezhető volta ellenére – föltételezem, hogy nem véletlenszerű kiegyenlítettséget mutat.

2. diagram

Lapszámok szociológiai tanulmányokkal: 82

Lapszámok nyelvészeti tanulmányokkal: 81

Az egyes tételek részletező tartalmi elemzésére nem vállalkoztam, ez lehet a gyengéje, sőt hiányossága a beszámolómnak. Néhány tétel kapcsán azonban példázni kívánom azt, hogy a *Fórum* a tárgykörök, témák milyen sokszínű és gazdag választékával rendelkezik a különböző tudományterületek művelői és a laikus olvasó érdeklődők számára.

Kezdem azzal a – vállaltan kissé önösen – részrehajló megjegyzéssel, hogy az eddig nem említett, voltaképp jeltudományi megközelítés is (pl. jelek, jelképek, szimbólumok tárgyalásában, értelmezésében) megtalálható a *Fórum* egyes közleményeiben, noha közvetlenül nem történik hivatkozás az etnoszemiotikára. Csak egyetlen példát említek: Liszka József: *...távoli kűrthöz a bálványt... A szakrális kisemlékek jelrendszere-éhez. Szimbólumok, attribútumok, ornamentumok, dekórumok* című tanulmányát.¹⁴

¹⁴ *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 24. évf. 4. sz. 3–22. p.; A tanulmány jegyzetében és irodalmában hivatkozik Voigt Vilmos *Jeltudomány*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2011 /Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfűzetek, 5./ kötetére.

A szemiotika azonban – ha áttételesen is, de – jelen van a *Fórum*ban, amikor – a Gráfik Imre, Hoppál Mihály és Voigt Vilmos által alapított – Jelismervény díj átadásáról ad hírt.¹⁵

S ha már kitüntetésről esett szó nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a szlovákiai magyar néprajzkutatók munkáját, teljesítményét több elismerés is érte, melyekről a *Fórum* is tudósít.¹⁶ Így tudják meg az olvasók, hogy: „2011. június 21.: A debreceni székhelyű Györffy István Néprajzi Egyesület évente egy, legfeljebb kettő, a magyar népi kultúra kutatásában kiemelkedő teljesítményt felmutató etnológusnak ítéli oda a Györffy István Emlékérmét. Az idei egyik kitüntetett L. Juhász Ilona, az Etnológiai Központ munkatársa volt. Az emlékérem átadására az [...] Egyesület debreceni közgyűlésén került sor. A díjazott munkásságát Viga Gyula értékelte. Méry Margit életművét is elismerték ezzel a díjjal, ő azonban a díjátadáson betegség miatt személyesen nem tudott jelen lenni.” L. Juhász Ilona minden tekintetben méltó társa Liszka Józsefnek: „2013. május 8.: A Magyar Tudományos Akadémia 184. Közgyűléséhez kapcsolódó Külső tagok Fórumán L. Juhász Ilona, az Etnológiai Központ tudományos kutatója, a magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság által odaítélt, az utóbbi évek kiemelkedő tudományos teljesítményéért járó Arany János-díjat Pálincás Józseftől, az MTA elnökétől vehette át.” Továbbá arról is értesülhetünk, hogy: „2016. május 25., Budapest, Néprajzi Múzeum. A szlovákiai magyarok néprajzi kutatása terén kifejtett munkája és eredményei elismeréseként a Magyar Néprajzi Társaság Pro Ethnographia Minoritatum Emlékéremmel tüntette ki Liszka Józsefet.”¹⁷

Aki valamennyire is ismeri a szlovákiai magyar néprajzkutatás jelenkori történetét, tudja, hogy Liszka József személye és munkássága nem hagyható figyelmen kívül. Nem meglepő tehát, hogy a *Fórum* számos néprajzi vonatkozású közleménye az ő nevéhez fűződik. S bár a lapszámokat átnézve az (még) nem derül ki, ezért itt megemlítem, hogy Liszka József 2018-ban megkapta a Magyar Néprajzi Társaság legrangosabb elismerését, a Györffy István Emlékérmét.¹⁸

15 „A budapesti székhelyű Magyar Szemiotikai Társaság a jeltudományban végzett munkássága elismeréseként L. Juhász Ilonát a Társaság 2014. május 9-én megrendezett közgyűlésén 'Jelismervény' elnevezésű díjában részesítette. Voigt Vilmos professzor, a Társaság elnöke rövid laudációjában elmondta, hogy a díjazott az elismerésben elsősorban a Neveitek e márványlapon című monográfiája okán részesült. A Magyar Szemiotikai Társaság a 'Jelismervény'-t évente egy alkalommal adja át az adott év egy-egy kiemelkedő jeltudományi teljesítményéért.” L. Juhász Ilona–Liszka József: A komáromi Etnológiai Központ húsz éve. *Kronológia. Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 19. évf. (2017) 4. sz. 113–159. (147. p.)

16 Jelen áttekintésemben csak a magyarországi szakmai díjakról teszek említést.

17 L. Juhász Ilona–Liszka József: A komáromi Etnológiai Központ húsz éve. *Kronológia. Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 19. évf. (2017) 4. sz. 113–159. (140–141, 144, 155. p.)

18 Itt tisztázandó, hogy a Magyar Néprajzi Társaság emlékérméje nem azonos a Györffy István Néprajzi Egyesület emlékérméjével. „A Magyar Néprajzi Társaság 1970-től a nagy magyar néprajztudós, Györffy István (1884–1939) nevével emlékérmét alapít. Az emlékérmét Szabó István kiváló művész készítette. Az egyik oldalán Györffy István 1884–1939 felirat és profil-

A szűkebb értelemben vett szakmai tevékenységében (kutató, publikáló, előadó, szerkesztő, intézményvezető, szervező) megkerülhetetlen teljesítményt nyújtó Liszka József a tágabb értelemben vett szakmai közéletben is aktív résztvevő. Mint azt olvashatjuk: „2013. szeptember 18., Jankó János-díjasok találkozója. Magyar Néprajzi Társaság 1970 óta évente egy alkalommal ítéli oda a legeredményesebb, harmincöt évesnél fiatalabb kutatóknak járó Jankó János Díjat. Az 1979-ben díjazott Gráfik Imre kezdeményezésére a kitüntetettek évente más-más helyszínen találkozási jönnek össze, hogy tapasztalatokat, eszmét cseréljenek, tájékozódjanak egymás szakmai eredményeiről, problémáiról. 2013-ban az 1988-ban díjazott Liszka József invitálására a komáromi Etnológiai Központ adott helyet a találkozóknak. Liszka József megismertette a vendégeket az Etnológiai Központ fontosabb kutatási eredményeivel, majd városnéző séta keretében Komárom jelentősebb helyszíneit mutatta meg a vendégeknek.”¹⁹

4. kép. Az Etnológiai Központ igazgatója tájékoztatóját tartja a Magyarországról és Szerbiából érkezett vendégeknek. Forrás: <https://foruminst.sk/2013/09/28/janko-janos-dijas-neprajzkutatok-talalkozoja/>

portré, a másik oldalán stilizált pávaábrázolás, felül felirat: Magyar Néprajzi Társaság. Alul kiemelkedő hely az adományozott nevének bevésésére. Az érem átmérője 9 cm, anyaga bronz. Az emlékérem odaítéléséről a Társaság választmánya az elnökség javaslatára egyszerű szótöbbséggel dönt. Egy évben egy-kettő emlékérem átadására, a Társaság közgyűlésén kerül sor. Ettől csak évfordulók alkalmával lehet eltekinteni. Az emlékérmeket a Magyar Néprajzi Társaság tagjai kaphatják egy-egy kiemelkedő teljesítményükért vagy egész eddigi munkásságukért. A Magyar Néprajzi Társaság választmánya az odaítélést indokolja. Ezt a közgyűlésen fel kell olvasni és a Társaság folyóiratában, az *Ethnographiában* közölni kell. Az emlékérmek sorszámot viselnek és ezzel a »Györffy István emlékérmek tulajdonosai« keménykötésű könyvbe az indoklással együtt bevezetésre kerülnek. A könyv őrzése és kezelése a mindenkor főtákar feladata.”

- 19 L. Juhász Ilona–Liszka József: A komáromi Etnológiai Központ húsz éve. Kronológia. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 19. évf. 4. sz. 113–159. (145. old.); Vö. Gráfik Imre–Hála József: A Jankó János-díjas néprajzkutatók találkozó (1993–2004). *Néprajzi Hírek*, 33. évf. (2004) 3–4. sz. 203–211. p.; valamint Gráfik Imre: A társasági élet vonzásában. *Néprajzi Hírek*, 50. évf. (2021) 4. sz. 13–25. (21–23. p.)

Visszatérve a tartalmi kérdésekre, lehet vitatni, hogy Bauko János *A ragadványnévadás indítékai négy szlovákiai magyar településen* című (2008/2. 85–110. p.) tanulmánya néprajzi jellegű-e, merthogy fölvehető, inkább nyelvészeti, vagy éppen szociológiai, netán egyszerre mindhárom tudományterület hasznosíthatja. Persze a hasznosíthatóság önmagában még nem teljes érvényű indok a szigorúbb értelemben vett tudományterületi besorolás tekintetében. Sorolhatnám a példákat tovább, de meggyőződésem, hogy a jelenlévő társadalom- és kultúrakutató kollégák, tudósok számára ismerős dilemmával való szembesülés okán ettől eltekinthetnek.

Tematikailag változatosnak tekinthetők a néprajzi, kulturális antropológiai vonatkozású tanulmányok. Az természetesnek tekinthető, hogy egyes speciális kutatói érdeklődés bizonyos témákat, tárgyköröket előnyben részesít. Ilyenek mindenekelőtt a nemzeti/etnikai identitás kérdésköre; a szakrális néprajz, népi vallásgyakorlat; a táji/területi tagoltság; kisebb mértékben a szokáshagyományok, kézművesség, népzene.

A *Fórum* hasábjain többségében a szlovákiai magyar nemzetiséggel kapcsolatos írások olvashatók, de Szlovákia soknemzetiségű társadalma a magyarságon kívül értelemszerűen jelen van a néprajzi vonatkozású tanulmányokban.²⁰

Itt említsem meg, bár a jelen konferencia résztvevői körében nyilvánvalóan tudott, hogy a 25 éves jubileumát tartó periodikának vannak (nyomdai értelemben vett) szlovák és angol nyelvű változatai. Ilyen a *Fórum spoločenskovedná revue* (Zborník štúdií výskumníkov a výskumníčov Fórum inštitútu pre výskum menšín) és a *Forum Social Sciences Review* (Annual Scientific Journal in English Language). (5a–b. kép)

Míg a szlovák nyelvű megjelenés értelemszerű, az angol nyelvű változat – mivel a magyaron kívül a szlovák nyelv is az úgynevezett „kis nyelvek” körébe sorolható – jelentős mértékben hozzájárul a nemzetközi szakirodalomba való besoroláshoz. Ilyenformán ennek a gyakorlatnak a folytatása, illetve fenntartása a jövőben is kívánatos.

²⁰ Lásd Dvořáková, Hana: Hiedelemjelenségek és a 20. század történelmi fordulópontjai. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 20. évf. (2018) 1. sz. 121–128. p.

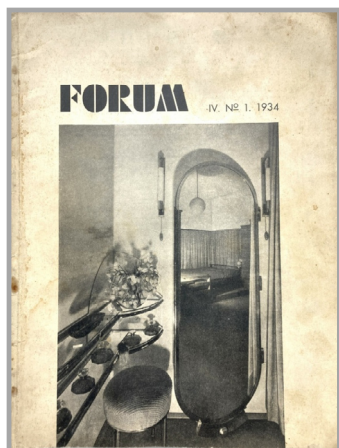
5a–b. kép

Az utóbbi címleírásban az ékezetnek jelentősége van! Ezzel kapcsolatban – készülve az előadásomra – művelt baráti körömben is szóba került, hogy *Forum* címmel a két világháború között Szlovákiában volt egy művészeti, építészeti és építőipari folyóirat: „a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság Művészeti Osztálya, a bratislavai Művészegyesület, a Prágai Szecesszió, a brünni Morva Művészegylet és a brünni Német-Morva Iparművészeti Szövetség hivatalos lapja”. (6. kép) Az eredeti gondolat, mely szerint a *Forum* háromnyelvű szakmai sajtótermékként jelent volna meg, nem vált valósággá. (Felelős szerkesztő, kiadó: Szőnyi Endre, Bratislava. A magyar és német nyelvű művészeti folyóirat 1931-től 1937 végéig jelent meg havonta.)²¹

21 Lásd Buday Péter: A Forum mint a két világháború közötti társadalom és kultúra dokumentuma. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 14. évf. (2012) 1. sz. 51–62. p.

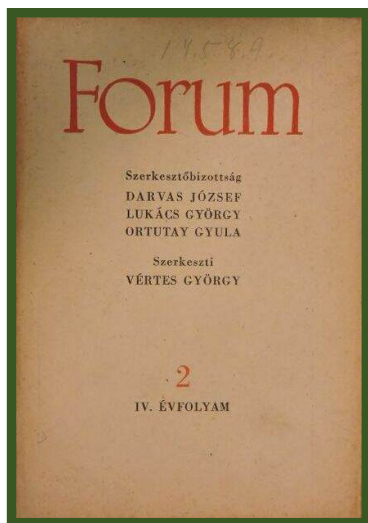
6. kép

Sőt! A második világháború után a Magyar Kommunista Párt, mely nem indított szép-irodalmi folyóiratot, ezzel szemben indított egy nem túl hosszú életet megélt (politikai) irodalmi, társadalomtudományi és kritikai folyóiratot. (7. kép) Ennek célja az volt, hogy írói és teoretikusai más, újabb fórumokon szembesüljenek a teljes magyar irodalommal, s indítsák el egy új tömörülés folyamatát. Tükröződik ez a *Forum* című lapnak a vezetésében is, amely legközelebb állt a párthoz. A lapot Vértess György szerkesztette, szerkesztő bizottságát Darvas József, Lukács György és Ortutay Gyula alkotta.²²

22 Természetesen arról az Ortutay Gyuláról van szó, aki a magyar néprajztudomány meghatározó alakja lett, illetve volt. A lap jellegét az elméleti-ideológiai írások adták, de irodalomtörténeti tanulmányaiban is igen fontos kérdéseket érintett. A szépirodalomnak viszonylag kevés teret juttatott, inkább a 'Magyar valóság' rovat erősítésével akart orientálni. Természetesen az MKP programjának szellemében, de rugalmasabban, mint a pártorgánók, már egy új koalíció távlatában mérve a lehetséges szövetségeseiket. Itt jelent meg például Darvas József *Perújítása*, amelyben a népi mozgalom elemzését és értékelését kísérelte meg. Világosan mutatott rá a mozgalom jelentőségére és mozgósító szerepére, de bírálta a népfogalom szűköségét. A magyar irodalom múltjának értékelő elemzésére vállalkozó tanulmányát (*A magyar irodalom egysége*, 1946) itt közölte Lukács György. Ennek már ismertetett nyitottságával szemben sürgette Horváth Márton *Válság vagy egyetértés* című tanulmányában az élő valósághoz való közeledést. A *Forum*ban is megjelentek olykor türelmetlen elemzések, melyekben az esztétikai jegyek mellőzésével, jobbára teoretikus megfontolások alapján fogalmazódtak az ítéletek. Sokszor esett szó ezekben az írásokban az „izolált én” teljes csődjéről, s a szemléltető példa többször Babits Mihály lírája volt.

7. kép

Visszatérve a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 25 év alatt megjelent számaira, figyelmet és elismerést érdemel az törekvés, hogy a periodika a Szlovákia határán kívüli területeken élő magyarságra is kitékint. Magyarországon kívül így olvashatók; Ukrajna/Kárpátalja, Románia/Erdély és Szerbia/Vajdaság-Délvidék magyarságának kultúrájával foglalkozó közlemények. Talán csak a – kétségtelenül szerényebb népeségű, de a néprajzi érdeklődés felől nem hanyagolható – Ausztria/Burgenland, Horvátország és Szlovénia magyarsága hiányolható.²³

Nem hagyható említés nélkül a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* néprajztudomány felől áttekintett anyagára vonatkozóan, hogy módszertani szempontból dominál

23 Vö. Gráfik Imre: *Határtalanul – Határon innen és túl. Grenzenlos – auf Seiten der ungarischen Grenze / Without frontiers – inside and outside Hungary*. Pécs, Pro Pannonia Kiadó, 2013.; E kötetről a szlovákiai magyar szakirodalomban jelent meg ismertetés. Lásd Pusztay János: Gráfik Imre: *Határtalanul. Határon innen és túl. Grenzenlos aus Seiten der ungarischen Grenze. Without Frontiers inside and outside Hungary*. *Acta Ethnologica Danubiana* 17. Az *Etnológiai Központ Évkönyve 2015*. Komárom–Somorja, 2015, 232–238. p.; Vö. „Lelkiismeretem megnyugtató végett Gráfik Imre (az Etno-Gráfik!) legutóbbi gyűjteményes kötetébe lapozgattam, olvastam bele. Nos, a tegnapi kísérlettel ellentétben, ez komolyan veendő könyv, kisebbségi problémákról, határon túli magyarokról (is) ír benne, de nem felszínesen, nem az aktuálpolitikát kiszolgálóan. S már azzal jelzi az összetett kérdéskört, hogy a benne közreadott tíz tanulmány a magyar mellett hol annak német és/vagy angol és/vagy horvát és/vagy szlovén mutációjában, variánsában is hozzáférhető. A praktikusságon túlmenően ennek szimbolikus jelentősége is van.” Liszka József: *Hintókában és másutt (naplórészletek)* 2. *Irodalmi Szemle*, 58. évf. (2015) 9. sz. 71–83. (78. p.)

a történeti és az összehasonlító szemlélet. Ez persze nem azt jelenti, hogy a néprajzi érdeklődésben klasszikus és hagyományos történeti és összehasonlító aspektus kizárólagos lenne, hiszen más szemléleti és módszertani közelítések is megjelennek (kulturális, történeti, szociális és strukturális antropológia), amelyek különösen a külföldi szakirodalmakra kitekintő ismertetésekben, konferenciabeszámolóokban tűnnek föl.²⁴

Végül a rovatok kérdéséről. Kevés olyan periodika, folyóirat van a magyar tudományosságban, amelyeknél ilyen gazdag és változatos rovatbeosztást találhatunk. Én személy szerint ezt nagyon előnyösnek ítélem és jó szerkesztői döntésnek tartom.

Összegezően megállapítható, hogy a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* néprajzi, kulturális antropológiai jellegű közleményei alapján sok tekintetben bővültek a magyar nemzetiségű kisebbség kultúrájára vonatkozó ismereteink. Három vonatkozásban kifejezetten gazdagabb és árnyaltabb kép tárul föl a különböző rovatok írásai alapján.

1. Mindenekelőtt a magyar kisebbség kutatásában érvényesülő elméleti és módszertani szempontok (kiemelten az európai etnológia) révén. Ennek eredményeként árnyaltabb képet kapunk az interetnikus kapcsolatok, az etnikai identitás nyelvi és vallási meghatározottságán túl, a társadalmi tagoltság (foglalkozási, életkori, nemi stb.) összefüggéseiről.

2. A regionalitás elve és gyakorlata területi, táji, települési példáinak leírása kapcsán érvényesül, és több téren új ismereteket hoz fölszínre a magyar nemzetiségi kultúra anyagi-tárgyi műveltsége és a tágabban értelmezett folklór, népszokások terén. (Talán a népzene és néptánc kutatása kaphatott volna nagyobb teret.)

3. Külön említendő a mind mennyiségükben, mind új szemléletű elemzésükben a szakrális néprajz, a népi vallásgyakorlat kérdéskörével foglalkozó közlemények. Talán nem túlzás azt vélelmezni, hogy ennek is része van a Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központ – nemzetközi mércével mérve is rangos – Szakrális Kisemlék adatbázisának (Szakrális Kisemlék Archívum; Szakrális Kisemlék Bibliográfia; Szakrális Kisemlék Források) létrehozásában.

Összességében a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* az egyes szaktudományok irányultságán túl, a szlovákiai magyar nemzetiségű kisebbség, s egyben az (össz)magyar-ság kultúrtörténetének – remélhetően tovább bővülő – integráns lenyomata és dokumentuma.

Mindezen gondolatok jegyében további sikeres munkát kívánok a szerkesztőségnek!

²⁴ Lásd L. Juhász Ilona: Sárkány Mihály: kalandozások a kulturális antropológiában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 3. évf. (2001) 1. sz. 181–183. p.

IMRE GRÁFIK

SCIENCE IN A HUNGARIAN MINORITY ENVIRONMENT—FROM THE POINT OF VIEW OF ETHNOGRAPHY

The study attempts to outline the main aspects of ethnographic research on the Hungarian minority in Slovakia and the content of the papers published during the quarter of a century of the Fórum Társadalomtudományi Szemle [Forum Social Sciences Review], and to present the results of the research on national minority culture. In conclusion, the ethnographic and cultural anthropological publications of the Forum Social Sciences Review have in many respects broadened our knowledge of the culture of the Hungarian minority. In three respects, a definitely richer and more nuanced picture emerges on the basis of the papers in the various sections: 1. First and foremost, through the theoretical and methodological aspects (especially European ethnology) of research on the Hungarian minority. As a result, we gain a more nuanced picture of interethnic relations, the interrelationships of social stratification (occupation, age, gender, etc.), in addition to the linguistic and religious determinants of ethnic identity. 2. The principle and practice of regionality is applied to the description of territorial, local and settlement examples, and, in many areas, it brings to the surface new knowledge in the field of material-factual education of Hungarian ethnic culture and folklore, and folk customs in a broader sense. (Perhaps the research of folk music and folk dance could have been given more space.) 3. Special mention should be made of the publications dealing with sacral ethnography and popular religious practice, both in terms of quantity and new approaches to analysis. It is perhaps not an exaggeration to assume that this has also played a part in the creation of the internationally esteemed database of sacral relics (Sacral Relics Archive; Sacral Relics Bibliography; Sacral Relics Resources) by the Centre for European Ethnology of the Forum Minority Research Institute. All in all, the Forum Social Sciences Review is an integral trace and document of the cultural history of the Hungarian minority in Slovakia and of (all) Hungarians, which will hopefully continue to expand.